

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

ЗАГОРОДНЯ НАТАЛЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 346.91

ДЖЕРЕЛА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Спеціальність 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2018

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею на правах рукопису.

Робота виконана в Інституті економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
Ніколенко Людмила Миколаївна,
Донецький юридичний інститут МВС України,
завідувач кафедри юридичних дисциплін
(м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Резнікова Вікторія Вікторівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри господарського права (м. Київ);

кандидат юридичних наук, доцент
Гльющенко Ганна Володимирівна,
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка» МОН України,
доцент кафедри цивільного, господарського та
екологічного права (м. Дніпро).

Захист відбудеться **21 грудня 2018 року о 13 годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.170.02 в Інституті економіко-правових досліджень НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60, к. 202.

Автореферат розісланий **20 листопада 2018 року**.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.О. Герасименко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Судова реформа, яка відбувається в Україні, обумовила перегляд традиційних уявлень юридичної науки про право, його джерела, в тому числі систему джерел господарського процесуального права (далі – ГПП). Ефективне правосуддя, досягнення справедливого судочинства та належний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, фізичних осіб, держави у господарському судочинстві є можливим лише за наявності досконалої системи джерел ГПП.

Посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів впливає на формування ГПП, в результаті чого розширюється застосування міжнародних джерел права. У цьому аспекті юридична спільнота активно дискутує про можливість використання судового прецеденту, як джерела права, взагалі, та ГПП, зокрема. У світлі сказаного, виникає необхідність опрацювання теорії джерел ГПП та дослідження їх системи з метою виявлення нових джерел ГПП та окремих складових частин системної цілісності.

Питання джерел права були здебільшого досліджені у теорії права, їх ґрунтовному вивченню присвячені праці С.С. Алексєєва, С.Л. Лисенкова, М.М. Марченка, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Г.Ф. Шершеневича та ін. Щодо дослідження проблем джерел господарського процесуального права здебільшого, воно має обмежений або супутній характер і було частиною розв'язання більш широких завдань у роботах таких вчених як: О.А. Беляневич, В.І. Горевий, В.К. Мамутов, Л.М. Ніколенко, О.П. Подцерковний, Д.М. Притика, В.В. Рєзнікова, О.І. Харитонова, Н.С. Хомюк, В.Д. Чернадчук, В.С. Щербина та ін. Проте у науковій літературі відсутнє комплексне дослідження джерел ГПП з урахуванням реформи процесуального законодавства, яка, наразі, запроваджена в Україні. Залишаються дискусійними та потребують подальших досліджень проблеми співвідношення джерел міжнародного права з джерелами національного ГПП, зокрема визначення місця міжнародного договору та судової практики в системі джерел ГПП, впливу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) і практики Європейського суду з прав людини на систему джерел національного ГПП та інші.

Вищевикладене вказує на актуальність теми та доцільність наукового дослідження, що обумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідної роботи Інституту економіко-правових досліджень НАН України у межах теми: «Модернізація господарського законодавства як передумова сталого розвитку України» (державний реєстраційний № 0117U002308), де автором проведено дослідження джерел ГПП та запропоновано шляхи удосконалення господарського процесуального законодавства з метою ефективного розгляду господарських спорів.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування нових теоретичних положень щодо джерел ГПП та розроблення пропозицій стосовно удосконалення господарського процесуального законодавства з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Для реалізації вказаної мети поставлено та вирішено наступні *завдання*:

виявити особливості становлення джерел ГПП (з урахуванням ступеня його галузевого оформлення в певний історичний період);

дослідити теоретичні напрацювання щодо джерел ГПП, запропонувати їх визначення та конкретизувати окремі види;

розкрити основні параметри дії джерел ГПП та запропонувати уточнення щодо правил та меж їх дії;

розкрити поняття системи джерел ГПП з обґрунтуванням окремих її складових;

виокремити структуру системи джерел ГПП та з позиції існуючих зв'язків конкретизувати її;

проаналізувати та доопрацювати загальні положення щодо системи господарського процесуального законодавства;

розглянути вплив інтеграційних процесів на джерела ГПП, розробити поняття та виокремити види процесуальної інтеграції;

з'ясувати місце джерел міжнародного права в розвитку ГПП;

проаналізувати загальні положення щодо імплементації джерел міжнародного права в систему ГПП, розробити поняття комплексної імплементації;

проаналізувати положення щодо практики та рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерела ГПП, аргументувати характеристики рішень ЄСПЛ.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, що складаються у процесі формування та застосування джерел господарського процесуального права.

Предметом дослідження є джерела господарського процесуального права.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Зокрема, діалектичний метод застосовано при дослідженні таких правових категорій та понять як джерела права, форма права, система права, джерела ГПП, система джерел ГПП, структура системи джерел ГПП тощо. Історичний метод використано для аналізу генезису джерел ГПП та особливостей розвитку та формування господарського судочинства. Порівняльно-правовий метод слугував основою наукового пізнання застосування окремих видів джерел права в правових системах інших країн з метою формування пропозицій з удосконалення та розширення джерел національного ГПП. Метод спостереження використано при узагальненні практики застосування джерел міжнародного права в системі джерел ГПП. Використання методу індукції і дедукції дозволило конкретизувати особливості джерел ГПП та виокремити

властивості структури системи джерел ГПП. За допомогою формально-логічного методу проведено аналіз змісту нормативно-правових актів з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення господарського процесуального законодавства, а також досліджено способи імплементації джерел міжнародного права в ГПП.

Теоретичну основу дослідження, окрім вищезазначених авторів, склали роботи національних і зарубіжних вчених, зокрема: І.В. Андронova, В.Е. Беляєвич, А.Г. Бобкової, М.В. Буроменського, С.В. Васильєва, О.М. Вінник, Р.Г. Галюка, В.В. Гончарова, С.М. Грудницької, Н.А. Гураленко, С.Ф. Демченка, Р.А. Джабраїлова, В.О. Джуринаського, А.І. Дрішлюка, О.І. Дунас, К.Ю. Ісмайлова, Г.Л. Знаменського, В.В. Клабана, В.В. Комарова, О.В. Кота, В.К. Маляренка, В.С. Мілаш, І.Г. Побірченка, О.В. Пушняка, О.О. Сидоренко, О.П. Світличного, Т.В. Степанової, В.А. Устименка та багатьох інших.

Емпіричну основу дослідження склали законодавство України, окремих зарубіжних країн, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), практика діяльності судових органів України та практика Європейського Суду з прав людини, статистичні дані.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці господарського процесуального права розроблено нові та доопрацьовані відомі раніше положення щодо джерел ГПП, а також підготовлено пропозиції з удосконалення законодавства. Наукову новизну результатів дослідження підтверджують такі основні положення:

Уперше:

запропоновано введення в обіг категорії «квазіджерела» як складової системи джерел ГПП, які виникають як результат правозастосовної діяльності, санкціоновані державою та можуть упорядковувати питання щодо вирішення спору в судах господарської юрисдикції на принципі субсидіарності відносно субстанціональних джерел ГПП;

обґрунтовано визнати господарський договір як джерело ГПП з обмеженою дискретною дією в межах визначення способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звертається до господарського суду;

запропоновано визначення поняття процесуальної інтеграції як процесу зближення типів здійснення правосуддя, у формі гармонізації та/або уніфікації комплексу процесуальних норм, які забезпечують організацію та функціонування господарського судочинства з метою підвищення ефективності судового захисту суб'єктів господарювання, фізичних осіб, держави.

Удосконалено положення щодо:

визначення поняття джерел ГПП як формалізованих та/або неформалізованих засобів зовнішнього вираження господарського процесуального права, які мають юридичну силу і практичну придатність для регламентації судочинства в судах господарської юрисдикції, шляхом прямого санкціонування з боку держави або відсилання до певного джерела права;

визначення поняття системи джерел ГПП, як сукупності субстанціональних (базисних, основних) джерел (нормативно-правових актів, міжнародних договорів) та квазіджерел (господарських договорів, прецедентів тлумачення, правових звичаїв, принципів права, правової доктрини) зі своїм специфічним змістом, внутрішньою єдністю, ієрархією та послідовністю застосування для захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання;

рішень ЄСПЛ як джерела ГПП з виокремленням характеристик, зокрема: 1) одночасність вирішення конкретного правового спору та тлумачення основних положень Конвенції; 2) можливість відхилення від положень власної практики; 3) обмеженість рамками Конвенції; 4) складний і різноманітний суб'єктний склад застосування як джерела права (конвенційні органи, країни – учасниці Конвенції, господарські суди, інші суб'єкти правозастосування);

структури системи джерел ГПП шляхом виокремлення таких складових: 1) субстанціональні джерела: а) нормативно-правові; б) нормативно-актні; в) нормативно-договірні; 2) квазіджерела: а) договірні; б) звичаєві; в) прецедентно-тлумачні; г) доктринальні.

Дістало подальшого розвитку положення щодо:

розширення правил застосування в господарському судочинстві процесуального закону за часом шляхом закріплення його дії: на час перегляду та виконання судових рішень; на час судового контролю за їх виконанням;

дії господарського процесуального закону у часі шляхом обґрунтування наявності (за виключними умовами) зворотної сили такого закону;

джерел ГПП шляхом доповнення їх нормами *jus cogens* з метою реалізації принципу верховенства права в господарському судочинстві;

реалізації права на перегляд судового акту за нововиявленими або виключними обставинами в господарському судочинстві на підставі визнання Конституційним судом України (далі – КСУ) неконституційним (конституційним) процесуального закону, застосованим судом при вирішенні справи (якщо рішення суду ще не виконано) в частині встановлення ймовірності: а) зворотної дії процесуального закону; б) впливу на процесуальну можливість та допустимість самого перегляду;

характеру впливу рішень КСУ, застосованих у порядку ст. 320 ГПК України шляхом обґрунтування їх фактичної дії в часі (вплив на факти, права та обов'язки суб'єктів, залежно від їх розташування в часі), яка може мати зворотній, негайний або перспективний характер;

еволюції джерел ГПП шляхом виокремлення особливостей їх становлення.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони заповнюють певною мірою прогалину у науці господарського процесуального права щодо джерел ГПП. Теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції, які сформульовано в роботі, можуть бути використані для подальшого удосконалення чинного законодавства, яке застосовується судами під час розгляду господарських спорів. Дискусійні положення та висновки дисертації можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень щодо

джерел ГПП. Положення дисертації також можуть бути використані при підготовці відповідних підручників, навчальних посібників, коментарів до нормативно-правових актів, які регулюють порядок вирішення судами господарських спорів, а також у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Окремі положення результатів дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Донецького юридичного інституту МВС України при викладанні дисциплін «Теорія держави та права», «Господарське право», «Господарське процесуальне право» (акт № 23/нд від 02.05.2018 р.) та можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях Донецького юридичного інституту МВС України (акт № 25/116 від 04.05.2018 р.). Крім того, результати дослідження рекомендовано до використання в практичній діяльності Товариства з обмеженою відповідальністю «ЛЕМА ШПППНГ» (довідка № 129/18 від 08.05.2018 р.), Товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробнича фірма ААС» (довідка № 203/05/11 від 07.05.2018 р.), Господарського суду Київської області (довідка № б/н від 08.05.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Результати дослідження отримані авторкою самостійно на основі аналізу наукових і періодичних публікацій, законодавства України та інших держав, матеріалів правозастосовної практики.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання соціально-економічних відносин в Європейському союзі: досвід для Республіки Білорусь» (Брест, 2014); Міжнародних науково-практичних конференціях студентів, аспірантів і молодих вчених «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» (Маріуполь, 2014 – 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (Львів, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини» (Запоріжжя, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Весняні юридичні читання», присвяченої 80-річчю Донецького національного університету імені Василя Стуса «Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» (Вінниця, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права» (Кривий Ріг, 2017).

Публікації. За темою дисертації підготовлено 16 публікацій, з яких 5 статей – у фахових наукових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз та 1 стаття в науковому періодичному виданні іншої держави, 8 публікацій за матеріалами міжнародних науково-практичних конференцій і 2 публікації за матеріалами всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається з титульного аркуша; анотації, викладеної українською та англійською мовами; змісту; основної частини, що включає: вступ, три розділи, які включають десять підрозділів, висновку. Загальний обсяг дисертації – 263 сторінки, з них основного тексту – 195 сторінок. Дисертація містить список використаних джерел із 365 найменувань та 6 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділ 1 «Загальна характеристика джерел господарського процесуального права» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено генезис, поняття, види та особливості джерел господарського процесуального права та питання їх дії.

У *підрозділі 1.1 «Генезис джерел господарського процесуального права»* проаналізовано фактори, які впливають на розвиток та становлення джерел ГПП, виявлено особливості становлення джерел ГПП (з урахуванням ступеня його галузевого оформлення в певний історичний період).

Проаналізовано становлення джерел процесуального права (з урахуванням можливості їх віднесення до джерел ГПП тією мірою, в якій у певний історичний період воно мало галузеву оформленість) крізь призму судово-правових реформ, які відбувалися на різних історичних етапах розвитку. Виокремлено основні періоди розвитку джерел права, у яких проявляється ступінь зародження, зміни, заміни, формування джерел сучасного ГПП. Перший період (1016–1700 рр.) характеризується зародженням первинного регулювання торговельних спорів у формі звичаєвого права за відсутністю галузевого поділу права. Другий період (1700–1864 рр.) характеризується зниженням ролі звичаєвого права, виникненням нових джерел права – законів, регламентів, зародженням кодифікаційної практики оформлення приписів щодо регулювання комерційних спорів, пріоритетності законодавчих приписів. Третій період (1864–1917 рр.) характеризується прагненням до галузевого поділу права, зниженням рівня інтенсивності кодифікаційних процесів, зміщення акцентів до систематизації джерел права, спробою диференціації норм права залежно від регульованих суспільних відносин, впровадженням принципів організації судової системи та вирішення спорів, виникнення узагальнень судової практики щодо застосування законодавчих приписів, формування систем джерел цивільного процесуального та кримінального процесуального права за галузевою ознакою. Четвертий період (1917–1991 рр.) характеризується галузевою оформленістю арбітражного процесуального права зі своєю системою джерел. П'ятий період (1991 – по теперішній час) характеризується становленням сучасного ГПП та його системи джерел, тенденцією до рецепції європейських засобів (джерел) вираження процесуального права, виникненням галузевих та міжгалузевих джерел права.

У *підрозділі 1.2 «Поняття, види та особливості джерел господарського процесуального права»* розглянуто загальнотеоретичні правові підходи до визначення понять «право», «джерело права» та запропоновано сучасне визначення джерела ГПП.

На підставі огляду і критичного аналізу висловлених у науковій літературі суджень щодо поняття джерела права запропоновано під джерелом ГПП розуміти формалізовані та/або неформалізовані засоби зовнішнього вираження господарського процесуального права, які мають юридичну силу і практичну придатність для регламентації судочинства в судах господарської юрисдикції, шляхом прямого санкціонування з боку держави або відсилання до певного джерела права.

Виявлено особливості джерел ГПП, а саме: складаються виключно з положень процесуального характеру; мають процедурний характер: регулюють дії суб'єктів процесу, спосіб, порядок, послідовність та термін здійснення господарського судочинства, вид та форму зазначення результатів; зумовлені специфікою господарсько-процесуальних норм, що визначають цілі, завдання, принципи процесу, права та обов'язки учасників.

Досліджено види джерел ГПП та запропоновано їх класифікацію за такими критеріями: 1) спосіб зовнішнього вираження: а) формалізовані, б) неформалізовані; 2) характер: а) функціональні, б) організаційні; 3) форма: а) кодифіковані, б) некодифіковані; 4) спосіб виникнення: а) законотворчі, б) звичаєві, в) прецедентно-тлумачні, г) договірні; 5) простір дії: а) міжнародні, б) національні.

У *підрозділі 1.3 «Дія джерел господарського процесуального права»* розглянуто основні параметри дії джерел ГПП: у часі, у просторі та за колом осіб; уточнено правила та межі дії господарського процесуального закону.

Аргументовано закріплення на законодавчому рівні правила зворотної дії процесуального закону. У зв'язку з цим запропоновано закріпити у чинному ГПК України положення (ч. 5 ст. 3 ГПК України), що новий господарський процесуальний закон (норма), який розширює процесуальні права учасників господарського судочинства, може розповсюджуватися на провадження, що було розпочате до прийняття такого закону (норми).

Запропоновано конкретизувати наслідки реалізації права на перегляд судового акту за нововиявленими або виключними обставинами в господарському судочинстві за підставою визнання КСУ неконституційним (конституційним) процесуального закону, застосованим судом при вирішенні справи (якщо рішення суду ще не виконано) в частині встановлення ймовірності: а) зворотної дії процесуального закону; б) впливу на процесуальну можливість та допустимість самого перегляду.

Розділ 2 «Система джерел господарського процесуального права» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено поняття, особливості системи джерел та структури системи джерел ГПП, питання системи господарського процесуального законодавства.

У **підрозділі 2.1** «*Поняття та особливості системи джерел господарського процесуального права: теоретичні підходи*» проаналізовано теоретичні підходи щодо визначення поняття та особливостей системи джерел ГПП.

Запропоновано визначення поняття системи джерел ГПП, як сукупності субстанціональних (базисних, основних) джерел (нормативно-правових актів, міжнародних договорів) та квазіджерел (господарських договорів, прецедентів тлумачення, правових звичаїв, принципів права, правової доктрини) зі своїм специфічним змістом, внутрішньою єдністю, ієрархією та послідовністю застосування для захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Запропоновано визначення поняття «квазіджерел» як складової системи джерел ГПП, які виникають як результат правозастосовної діяльності, санкціоновані державою та можуть упорядковувати питання щодо вирішення спору в судах господарської юрисдикції на принципі субсидіарності відносно субстанціональних джерел ГПП.

Підрозділ 2.2 «*Структура системи джерел господарського процесуального права*» присвячено дослідженню поняття структури системи джерел ГПП та її складових.

Запропоновано визначення поняття структури системи джерел ГПП як стійкої упорядкованості взаємопов'язаних складових субстанціональних та квазіджерел, яка наділена ознаками ієрархічності, субординації, субсидіарності, цілеспрямованості для захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання.

З позиції горизонтальних та вертикальних зв'язків конкретизовано структуру системи джерел ГПП шляхом виокремлення таких складових: 1) субстанціональні джерела: а) нормативно-правові; б) нормативно-актні; б) нормативно-договірні; 2) квазіджерела: а) договірні; б) звичаєві; в) прецедентно-тлумачні; г) доктринальні.

Обґрунтовано, що кожен складову можна класифікувати за такими критеріями як: 1) призначення; 2) юридична сила; 3) вид взаємозв'язку; 4) форма; 5) суб'єкт створення.

У **підрозділі 2.3** «*Система господарського процесуального законодавства*» проаналізовано теоретичні підходи до категорій «система права» та «система законодавства» та обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення поняття системи господарського процесуального законодавства.

Запропоновано визначення поняття системи господарського процесуального законодавства як цілісної, узгодженої сукупності нормативно-правових актів та ратифікованих міжнародних договорів, якими регулюються правовідносини в сфері організації та здійснення господарського судочинства та санкціонується дія інших джерел процесуального права.

Обґрунтовано виключення з системи господарського процесуального законодавства міжнародних торгових звичаїв, звичаїв ділового обороту.

Розділ 3 «Трансформація джерел господарського процесуального права» складається з чотирьох підрозділів, у яких досліджено інтеграційні процеси як підстава формування нових джерел господарського процесуального права, місце джерел міжнародного права в розвитку господарського процесуального права та способи їх імплементації, питання впливу рішень ЄСПЛ на систему джерел господарського процесуального права.

У *підрозділі 3.1 «Інтеграційні процеси як підстава формування нових джерел господарського процесуального права»* розглянуто вплив інтеграційних процесів на джерела ГПП, обґрунтовано поняття та види процесуальної інтеграції.

Аргументовано, що інтеграційні процеси в питаннях правосуддя впливають на галузеву побудову господарського процесуального права; структурують та розвивають систему джерел; змінюють якість, кількість та співвідношення джерел господарського процесуального права (законодавства та інших форм об'єктивного права).

Запропоновано визначення поняття процесуальної інтеграції як процесу зближення типів здійснення правосуддя, у формі гармонізації та/або уніфікації комплексу процесуальних норм, які забезпечують організацію та функціонування господарського судочинства з метою підвищення ефективності судового захисту суб'єктів господарювання, фізичних осіб, держави. Виокремлено види процесуальної інтеграції за наступними критеріями: 1) предмет правового регулювання: а) галузева, б) міжгалузева; 2) характер: а) функціональна, б) структурна; 3) обсяг: а) повна, б) часткова, в) комплексна; 4) простір здійснення: а) внутрішньодержавна, б) міжнародна.

Доводиться теза про те, що кінцевим результатом гармонізації як форми процесуальної інтеграції повинно стати визнання на законодавчому рівні правових позицій Верховного Суду з вирішення господарських спорів джерелами ГПП.

Підрозділ 3.2 «Місце джерел міжнародного права в розвитку господарського процесуального права» присвячений дослідженню джерел міжнародного права, визначенню їх місця в системі ГПП та обґрунтуванню відповідних пропозицій.

Уточнено пріоритетне місце джерел міжнародного права в розвитку ГПП, яке полягає в поліпшенні реалізації його організаційного та функціонального призначення.

Досліджено норми *jus cogens* як уособлення існування та визнання абсолютних і обов'язкових імперативних принципів, які є вищими за міжнародне договірне та міжнародне звичаєве право, та запропоновано включити їх до джерел ГПП з метою реалізації принципу верховенства права в господарському судочинстві.

Досліджено міжнародні норми звичаєвого характеру як самостійні джерела розгляду та вирішення господарських спорів з обґрунтуванням умов їх застосування господарськими судами, а саме: а) укладання суб'єктами

господарювання зовнішньоекономічного договору, в якому закріплено використання міжнародних звичаїв; б) відсутність в національному законодавстві прямої або виключної форми заборони використання міжнародного звичаю; в) неврегульованість спірних правовідносин законодавством України.

У *підрозділі 3.3 «Способи імплементації джерел міжнародного права в систему господарського процесуального права»* досліджено та доопрацьовано загальні питання імплементації джерел міжнародного права, поняття комплексної імплементації як способу впровадження норм міжнародного права в національне законодавство.

Виявлено передумови низького рівня імплементованих джерел міжнародного права в систему ГПП, якими є: 1) невиконання рішень національних господарських судів, які підривають авторитет господарського судочинства в Україні; 2) відсутність міжнародно-правової відповідальності за недотримання міжнародних зобов'язань з боку держави Україна.

Запропоновано визначення поняття комплексної імплементації як способу впровадження в національне господарське процесуальне законодавство норм міжнародного права, який характеризується суміщенням трансформації, інкорпорації, рецепції та відсилки з метою поліпшення правозастосування при розгляді та вирішенні господарських спорів.

Підрозділ 3.4 «Вплив рішень ЄСПЛ на систему джерел господарського процесуального права» присвячено дослідженню різних підходів до визначення правової природи рішень ЄСПЛ, виокремленню характеристик рішень, визначенню напрямів впливу на правозастосовну діяльність.

Досліджено рішення ЄСПЛ як джерела ГПП з виокремленням характеристик, зокрема: 1) одночасність вирішення конкретного правового спору та тлумачення основних положень Конвенції; 2) можливість відхилення від положень власної практики; 3) обмеженість рамками Конвенції; 4) складний і різноманітний суб'єктний склад застосування як джерела права (конвенційні органи, країни – учасниці Конвенції, господарські суди, інші суб'єкти правозастосування).

Окреслено напрями впливу практики ЄСПЛ на правозастосовну діяльність, а саме: 1) інформаційний – проявляється в інформуванні учасників господарського судочинства щодо правових позицій ЄСПЛ, які викладені в рішеннях як проти України, так й проти інших держав-учасниць Конвенції; 2) виховний – проявляється в ідеологічному авторитеті позицій ЄСПЛ та Конвенції; 3) соціальний – проявляється в доведенні правових позицій ЄСПЛ до всього суспільства з метою формування необхідних алгоритмів поведінки в разі порушення конвенційних прав та в здійсненні соціального моніторингу за дотриманням міжнародних зобов'язань.

Встановлено, що визнання джерелом ГПП саме рішень ЄСПЛ в діяльності господарських судів є більш доцільним стосовно реалізації судової компетенції на відміну від законодавчого закріплення конструкції «практика ЄСПЛ як джерело».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні пропозицій щодо удосконалення джерел ГПП з метою підвищення ефективності господарського судочинства, захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, фізичних осіб, держави. У ході проведеного дослідження отримано такі основні результати:

1. Виявлено особливості становлення джерел ГПП (з урахуванням ступеня його галузевого оформлення в певний історичний період), а саме: наступність використання попередніх джерел права з оновленням та оновленням їх змісту; наявність міжгалузевих джерел права; залежність системи та змісту джерел від факторів економічного, політичного, ідеологічного характеру в конкретний історичний період; вплив трансформації державно-політичних підходів до питань судоустрою та моделі судочинства в конкретний історичний період; характерність домінування офіційно-нормативних джерел відповідно до традицій романо-германської правової системи; наявність (в більшому або меншому обсязі) звичаєвої форми вираження права; рецепція іноземних джерел процесуального права; диференціація джерел із збереженням єдності мети; вираження процесуальних норм процедурного характеру.

2. Обґрунтовано низку положень щодо поняття джерел ГПП та їх окремих видів, а саме:

2.1. запропоновано визначення поняття джерел ГПП як формалізованих та/або неформалізованих засобів зовнішнього вираження господарського процесуального права, які мають юридичну силу і практичну придатність для регламентації судочинства в судах господарської юрисдикції, шляхом прямого санкціонування з боку держави або відсилання до певного джерела права;

2.2. обґрунтовано визнати господарський договір як джерело ГПП з обмеженою дискретною дією в межах визначення способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звертається до господарського суду.

3. Аргументовано положення щодо правил та меж дії джерел ГПП, а саме:

3.1. конкретизовано, що господарський процесуальний закон діє в часі не тільки на момент вчинення відповідної процесуальної дії, розгляду, вирішення справи, а й під час перегляду, виконання судових рішень та судового контролю за їх виконанням;

3.2. обґрунтовано положення щодо надання господарському процесуальному закону зворотної сили та запропоновано відповідні зміни до ГПК України (зокрема ч. 5 ст. 3).

4. Обґрунтовано низку положень щодо системи джерел ГПП, а саме:

4.1. запропоновано визначення поняття системи джерел ГПП як сукупності субстанціональних (базисних, основних) джерел (нормативно-правових актів, міжнародних договорів) та квазіджерел (господарських договорів, прецедентів тлумачення, правових звичаїв, принципів права,

правової доктрини) зі своїм специфічним змістом, внутрішньою єдністю, ієрархією та послідовністю застосування для захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання;

4.2. запропоновано введення в обіг категорії «квазіджерела» як складової системи джерел ГПП, які виникають як результат правозастосовної діяльності, санкціоновані державою та можуть упорядковувати питання щодо вирішення спору в судах господарської юрисдикції на принципі субсидіарності відносно субстанціональних джерел ГПП.

5. Обґрунтовано низку положень щодо структури системи джерел ГПП:

5.1. запропоновано визначення поняття структури системи джерел ГПП як стійкої упорядкованості взаємопов'язаних складових субстанціональних та квазіджерел, яка наділена ознаками ієрархічності, субординації, субсидіарності, цілеспрямованості для захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання;

5.2. конкретизовано з позиції горизонтальних та вертикальних зв'язків структуру системи джерел ГПП шляхом виокремлення таких складових: 1) субстанціональні джерела: а) нормативно-правові; б) нормативно-актні; в) нормативно-договірні; 2) квазіджерела: а) договірні; б) звичаєві; в) прецедентно-тлумачні; г) доктринальні.

6. Конкретизовано визначення поняття системи господарського процесуального законодавства як цілісної, узгодженої сукупності нормативно-правових актів та ратифікованих міжнародних договорів, якими регулюються правовідносини у сфері організації та здійснення господарського судочинства та санкціонується дія інших джерел процесуального права.

7. Аргументовано положення щодо процесуальної інтеграції, а саме:

7.1. запропоновано визначення поняття процесуальної інтеграції як процесу зближення типів здійснення правосуддя, у формі гармонізації та/або уніфікації усього комплексу процесуальних норм, які забезпечують організацію та функціонування господарського судочинства з метою підвищення ефективності судового захисту суб'єктів господарювання, фізичних осіб, держави;

7.2. виокремлено види процесуальної інтеграції за наступними критеріями: 1) предмет правового регулювання; 2) характер; 3) обсяг; 4) простір здійснення.

8. Уточнено пріоритетне місце джерел міжнародного права в розвитку господарського процесуального права, яке полягає в поліпшенні реалізації його організаційного та функціонального призначення.

9. Запропоновано визначення поняття комплексної імплементації як способу впровадження в національне господарське процесуальне законодавство норм міжнародного права, який характеризується суміщенням трансформації, інкорпорації, рецепції та відсилки з метою поліпшення правозастосування при розгляді та вирішенні господарських спорів.

10. Обґрунтовано низку положень щодо рішень ЄСПЛ як джерела ГПП, а саме:

10.1. аргументовано характеристики рішень ЄСПЛ як джерела господарського процесуального права, зокрема: 1) одночасність вирішення конкретного правового спору та тлумачення основних положень Конвенції; 2) можливість відхилення від положень власної практики; 3) обмеженість рамками Конвенції; 4) складний і різноманітний суб'єктний склад застосування як джерела права (конвенційні органи, країни – учасниці Конвенції, господарські суди, інші суб'єкти правозастосування);

10.2. запропоновано визнання джерелом ГПП в діяльності господарських судів саме рішень ЄСПЛ, а не практики ЄСПЛ, відповідно до судової компетенції.

Здійснене дисертаційне дослідження дозволило розробити пропозиції по внесенню змін та доповнень до ГПК України.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Загородня Н.В. Щодо характеристики видів джерел господарського процесуального права України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. № 1. С. 30–35.

2. Загородня Н.В. Особливості системи джерел господарського процесуального права: теоретичні підходи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2016. Вип. 38. Т. 1. С. 104–107.

3. Загородня Н.В. Теоретичні підходи до визначення поняття та видів джерел господарського процесуального права України. *Jurnalul JURIDIC NATIONAL: Teorie si Practica.* 2017. № 21 (23). С. 85–89.

4. Загородня Н.В. Дія джерел господарського процесуального права в часі. *Юридичний вісник.* 2017. № 1. С. 226–232.

5. Загородня Н.В. Система господарського процесуального законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 5. С. 63–66.

6. Загородня Н.В. Прецедентна система джерел господарського процесуального права України. *Право і суспільство.* 2017. № 4. С. 57–60.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Загородня Н.В. Применение в судебной практике решений Европейского суда по правам человека как источника права. *Правовое регулирование социально-экономических отношений в Европейском союзе: опыт для Республики Беларусь: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Брест, 2014 р.).* Брест : БрГУ имени А.С. Пушкина, 2014. С. 54–56.

8. Загородня Н.В. Судова практика як джерело сучасного господарського процесуального права. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Маріуполь, 14 березня 2014 р.).* Маріуполь : МДУ, 2014. С. 368–370.

9. Загородня Н.В. Основні джерела господарського процесуального права України. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Маріуполь, 13 березня 2015 р.). Маріуполь : МДУ, 2015. С. 173–175.

10. Загородня Н.В. Господарське судочинство України: ефективність вирішення господарських спорів. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 грудня 2015р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2015. С. 106–109.

11. Загородня Н.В. Глобалізація та реформування господарського процесуального права в Україні. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Маріуполь, 11 березня 2016р.). Маріуполь : МДУ, 2016. С. 214–215.

12. Загородня Н.В. Межі дії господарського процесуального законодавства. *Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 грудня 2016 р.). Запоріжжя : Запорізька міська ГО «Істина», 2016. Ч. 1. С. 135–138.

13. Загородня Н.В. Система джерел господарського процесуального права. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Маріуполь, 10 березня 2017р.). Маріуполь : МДУ, 2017. С. 85–88.

14. Загородня Н.В. Значение судебной практики в хозяйственном процессуальном праве. *Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених «Весняні юридичні читання», присвяченої 80-річчю Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, 19 квітня 2017р.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Вип. XXII. С. 218–220.

15. Загородня Н.В. Щодо співвідношення понять «цивільний договір» та «господарський договір». *Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 28 вересня 2017 р.). Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2017. С. 73–76.

16. Загородня Н.В. Особливості застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року в господарському процесуальному праві України. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Маріуполь, 29 березня 2018 р.). Маріуполь : МДУ, 2018. С. 180–183.

АНОТАЦІЯ

Загородня Н.В. Джерела господарського процесуального права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. – Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню джерел господарського процесуального права (далі – ГПП). У роботі проаналізовано фактори, які впливають на розвиток та становлення джерел ГПП, виявлено особливості становлення джерел ГПП (з урахуванням ступеня його галузевого оформлення в певний історичний період). Досліджено теоретичні напрацювання щодо визначення джерел ГПП та запропоновано сучасне визначення джерел ГПП. Розглянуто основні параметри дії джерел ГПП: в часі, у просторі та за колом осіб та уточнено правила та межі дії господарського процесуального закону.

Проаналізовано теоретичні підходи щодо визначення поняття та особливостей системи джерел ГПП та запропоновано визначення поняття системи джерел ГПП.

Досліджено поняття структури системи джерел ГПП. З позиції горизонтальних та вертикальних зв'язків конкретизовано структуру системи джерел ГПП. Проаналізовано та доопрацьовано загальні положення щодо системи господарського процесуального законодавства.

Досліджено інтеграційні процеси, які впливають на розвиток і формування нових джерел ГПП. Визначено місце джерел міжнародного права в розвитку ГПП. Проаналізовано та визначено способи імплементації джерел міжнародного права в систему ГПП. Обґрунтовано вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел ГПП.

Ключові слова: господарське процесуальне право, господарське процесуальне законодавство, джерела права, система джерел, господарський процесуальний кодекс, структура системи джерел, джерела міжнародного права, імплементація, інтеграційні процеси, рішення ЄСПЛ.

АННОТАЦИЯ

Загородня Н.В. Источники хозяйственного процессуального права. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право, хозяйственно-процессуальное право. – Институт экономико-правовых исследований Национальной академии наук Украины, Киев, 2018.

Диссертация посвящена исследованию теоретических и практических вопросов источников хозяйственного процессуального права. В работе проанализированы факторы, влияющие на развитие и становление источников хозяйственного процессуального права, выявлены особенности становления

источников хозяйственного процессуального права (с учетом степени отраслевого оформления в определенный исторический период). Уточнено определение понятия «источников хозяйственного процессуального права», под которым предложено понимать формализованные и/или неформализованные средства внешнего выражения хозяйственного процессуального права, имеющие юридическую силу и практическую пригодность для регламентации судопроизводства в судах хозяйственной юрисдикции, путем прямого санкционирования со стороны государства или отсылки к определенному источнику права. Исследованы виды источников хозяйственного процессуального права и предложена их классификация. Раскрыты особенности действия источников хозяйственного процессуального права во времени, пространстве и по кругу лиц. Аргументировано закрепление на законодательном уровне положения об обратной силе процессуального закона.

Проанализированы теоретические подходы к определению понятия и особенностей системы источников хозяйственного процессуального права. Предложено определение понятия системы источников хозяйственного процессуального права.

Предложено определение понятия «квазиисточников» как составляющей части системы источников хозяйственного процессуального права, которые возникают в результате правоприменительной деятельности, санкционированные государством и могут упорядочивать вопросы относительно разрешения спора в судах хозяйственной юрисдикции на принципе субсидиарности относительно субстанциональных источников хозяйственного процессуального права.

Проанализированы и доработаны общие положения системы хозяйственного процессуального законодательства.

Исследованы интеграционные процессы, влияющие на развитие и формирование новых источников хозяйственного процессуального права. Предложено определение понятия процессуальной интеграции как процесса сближения типов правосудия, в форме гармонизации и/или унификации комплекса процессуальных норм, обеспечивающих организацию и функционирование хозяйственного судопроизводства с целью повышения эффективности судебной защиты субъектов хозяйствования, физических лиц, государства. Обоснованы виды процессуальной интеграции.

Определено место источников международного права в развитии хозяйственного процессуального права. Проанализированы и определены способы имплементации источников международного права в систему хозяйственного процессуального права. Обосновано влияние решений Европейского суда по правам человека на систему источников хозяйственного процессуального права. С позиции реально сложившейся практики реализации судебной компетенции обосновано, что источником хозяйственного процессуального права в деятельности хозяйственных судов следует признавать именно решения ЕСПЧ, а не практику ЕСПЧ.

Ключевые слова: хозяйственное процессуальное право, хозяйственное процессуальное законодательство, источники права, система источников, хозяйственный процессуальный кодекс, структура системы источников, источники международного права, имплементация, интеграционные процессы, решения ЕСПЧ.

ANNOTATION

Zahorodnya N.V. Sources of economic procedural law. – *Qualification scientific work on rights for manuscript.*

Thesis for a Candidate Degree in Law, specialty 12.00.04 – economic law, economic-procedural law. – The Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

The thesis is devoted to the study of sources of economic procedural law. The process of formation of economic legal proceedings and development of sources of economic procedural law is analyzed in the work, periodization of their development is made. The theoretical developments regarding the definition of the concept of sources of economic procedural law with the specification of their types and features are investigated. The peculiarities of the sources of economic procedural law in time, space and circle of persons are revealed.

The system of sources of economic procedural law is analyzed with the definition of its concept and features. The structure of the system of sources of economic procedural law with the specification of subsystems in its structure is determined. The general provisions of the system of economic procedural legislation have been analyzed and finalized.

The integration processes that influence the development and formation of new sources of economic procedural law are studied. The place of the sources of international law in the development of economic procedural law is determined. Analyzed and defined ways of implementing sources of international law in the system of economic procedural law. The influence of the decisions of the European Court of Human Rights on the system of sources of economic procedural law is grounded.

Key words: economic procedural law, economic procedural legislation, sources of law, source system, economic procedural code, structure of the source system, sources of international law, implementation, integration processes.

Гарнітура Таймс. Формат 60x84/16.
Наклад 130. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 0,9.
Підписано до друку 19.11.2018. Замовлення 499.

Надруковано в «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.

«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: (066) 60-50-199, (068) 126-49-26
E-mail: lesya3000@ukr.net